

Pascal és a lélek sötét éjszakája

PAVLOVITS TAMÁS

B. D.-nak

1970-ben született Budapesten. Filozófus, filozófiatörténész, a Sorbonne és az MTA doktora. Az SZTE Filozófia Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára.

Mémorial

¹Blaise Pascal
Gondolatok című művét saját fordításomban idézem a következő kiadás alapján: Pascal: *Œuvres complètes*. (Éd. Louis Lafuma.) Seuil, Paris, 1963.
A Laf. számozás erre a kiadásra utal, a Br. számozás megegyezik a magyar kiadással: Pascal: *Gondolatok*. (Ford. Pödör László.) Gondolat, Budapest, 1978.

²Blaise Pascal:
Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről. (Ford. Pavlovits Tamás és Tímár Andrea.) Osiris, Budapest, 1999, 21.

Az éjszaka vallási értelemben a misztika körébe tartozik. Az éjszaka a fény hiánya, sötétség, hideg csend. Az éjszaka a lélek szárazsága, a teljes üresség állapota. Az éjszaka a lehető legnagyobb távolság Istentől. Metafora. Az éjszaka vizsgálatával a misztika nyomába eredünk. A misztika sötét éjszakája egy tapasztalat: az elhagyatottság, a semmi és a halál átélése. És mégis: e fájdalmas tapasztalat végtelen gazdagság és élet forrása. Az ember egész életét átalakítja.

Pascal nem használja az éjszaka metaforáját. A *Gondolatok*ban a szó alig néhányszor fordul elő, jóllehet az egyik alkalommal hangsúlyos értelemben: „Az éjszaka rettenetében szenved el e fájdalmat és elhagyatást” (Laf.919, Br.553).¹ A Getszemáni-kertben imádkozó Jézusról van szó. Az éjszaka itt valóban az ürességgel, az elhagyatással, sőt a rettegéssel fonódik össze. Fennmaradt azonban egy szövege Pascalnak, amelyet összefüggésbe szoktak hozni a misztikával: a híres *Mémorial* vagy *Emlékirat*² egyetlen oldalnyi kézzel írott, majd gondosan lemásolt szöveg, amely egy éjszaka élményének a lenyomata. Számtalanszor feltették a kommentátorok a kérdést, vajon misztikus szöveg-e a *Mémorial* és misztikus szerzőnek tekinthető-e Pascal. Sőt arról is rengeteget írtak, vajon van-e ennek a kérdésnek egyáltalán értelme. Hiszen a misztika fogalma távolról sem egyértelmű, hanem rendkívüli módon szerzteágazó, amelynek nehéz egységes jelentést adni. Mit nevezünk misztikának? Mi tesz misztikussá egy szerzőt, egy művet? E kérdések megválaszolásának mikéntjétől függ, kit tekintünk misztikusnak és kit nem. Mi most mégis azt kérdezzük, vajon azon túl, hogy a *Mémorial* nyilvánvalóan egy éjszakán született, van-e valami köze a lélek sötét éjszakájához.

A mély léttapasztalatok — nevezzük őket misztikusnak vagy sem — átalakítják belülről az életet. A tapasztalat tartalma kiárad a lélekből, hogy életmódban, gondolkodásban és tevékenységben öltson tetet. Hatására megváltozik az élet alapját képező értékrend, és újfajta beszéd- és cselekvési módok alakulnak ki az emberben. Minél mélyebb a tapasztalat, annál jelentősebb a hatása. Spirituális gondolkodók arra figyelmeztetnek, hogy e tapasztalat eredeti megnyilvánulásában elsősorban és nyers. Hosszú időbe telik, míg formát ölt, kidolgozottá válik, értelmet és jelentést nyer. E folyamat során a tapasztalat átélője megpróbálja megérteni és a lehető legteljesebb mértékben interiorizálni e tapasztalat tartalmát. Egy önmegértési folyamaton megy keresztül, amely a személyiség átalakulását és a tapasztalat folyamatos elmélyítését vonja magával. Ennek során az eredeti tapasztalat olyan ős-

tapasztalattá és vonatkoztatási ponttá válik, amely meghatározó módon szervezi az életet, a gondolkodást, a cselekvést és a beszédet.

Ahhoz nem fér kétség, hogy Pascalnak egy ilyen tapasztalatát rögzíti a *Mémorial*. A *Mémorial* ős-tapasztalatát bontják ki a későbbi művek, különös tekintettel a *Gondolatokra*, hiszen a *Gondolatok* mélyén kétségtelenül ott munkál kimondatlanul, de hatékonyan a *Mémorial* tapasztalata. Éppen ez teszi értelmessé a kérdést, vajon misztikus szöveg-e a *Mémorial*. Hiszen e kérdés vizsgálatával ahhoz a tapasztalathoz próbálunk közelebb férkőzni, amely az egész pascali gondolkodást lényegileg meghatározza.

Az éjszaka nyelve

Érdemesnek tűnik tehát megpróbálni lefordítani — amennyire ez lehetséges — az említett pascali szövegek nyelvezetét az éjszaka nyelvére. Az éjszaka metaforikus nyelvét Keresztes Szent János dolgozta ki, ezért e próbálkozás során hozzá folyamodunk. Az éjszakáról János így ír: „Sötét éjszakát bocsát Isten a lélekre, amellyel szokásos tudatlanságától és tökéletlenségeitől megtisztítja. A szemlélődő ember ezt beléöntött szemlélődésnek, azaz misztikus teológiának nevezi. Isten titokzatos módon tanítja és oktatja a lelket a tökéletes szeretetre. A lélek semmit sem tesz, semmit sem ért.”³ Az éjszaka Istentől ered és célja a lélek megtisztítása. Az éjszaka a szeretetre tanít, miközben a lélek, aki a teljes passzivitás állapotában van, semmit nem ért e folyamatból. A lélek tapasztalata a szárazság, a sötétség és üresség, holott valami fontos zajlik benne. Ezért teszi fel a kérdést maga János is: „Az isteni világosságot, mely bevilágítja és tudatlanságától megtisztítja a lelket, hogyan nevezhetjük vaksötét éjszakának?”⁴ A világosság éjszaka, és az éjszaka világosság. János szerint két oka van annak, hogy e tapasztalat vaksötét és kín. Egyrészt hiába működik Isten a lélekben, ő maga teljesen felfoghatatlan, ezért csak hiányként adódik a sötétség tapasztalatában. Másrészt alantas és tisztátlan volta miatt a lélek Isten befogadása helyett csak kint és szomorúságot érez. Az éjszaka azért írja le jobban e tapasztalatot, mint a nappal vagy a fény, mert kifejezi az élmény paradox jellegét: Isten csak hiánya által élhető át a lélekben, e hiány pedig üresség, szárazság, szomorúság és kín formáját ölti. Hasonló tapasztalat fogalmazódik meg ugyanezen a nyelven a zsolnárköltőnél: „Ha azt gondolnám, hogy elnyel a sötétség, és éjszakává lesz körülöttem a világosság: a sötétség nem lenne elég sötét neked, az éjszaka világos lenne, mint a nappal, a sötétség pedig olyan, mint a világosság” (Zsolt 139,11–12).

Az éjszaka metaforikus nyelve arra utal, hogy a misztikus tapasztalattal nagyon nehéz elszámolni. A „misztikus” kifejezés eredetileg maga is azt jelenti: titkos, rejtett. A lélek számára titokban marad, mi történik vele, nem tudja megfogalmazni, nem látja át az esemény horderejét, és csak később, lassanként válik világossá számára a jelentése és jelentősége. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a misztikus tapasztalatnak sajátja az a mély belső ellentmondás, miszerint a sötétségben, valamint az elhagyatottság, üresség és szorongás élményében mégis valami felfoghatatlanul és kimondhatatlanul megnyilvánul és működik.

³Keresztes Szent János:
Összes versei
és válogatott prózája.
(Ford. Takács Zsuzsa.)
Európa, Budapest,
1992, 140.

⁴Uo.

⁵Blaise Pascal:
*Írások a szerelem
szenvedélyéről,
a geometriai
gondolkodásról és
a kegyelemről*, i. m. 21.

Blaise és Jacqueline

⁶Pavlovits Tamás:
*Blaise Pascal.
A természettudománytól
a vallási apológiáig.*
Attraktor, Gödöllő,
2010, 43–51.

Azt, hogy a *Mémorial* egy konkrét éjszaka tapasztalatának le-nyomata, a szöveg legeleje teszi nyilvánvalóvá: „A kegyelem 1654. évében, november 23-a, hétfő (...). Körülbelül este fél tizenegy-től egészen körülbelül hajnali fél egyig.”⁵ E pontos időmeghatározást követi a *Mémorial* legfontosabb kifejezése: a „tűz”. A hagyományos értelmezés szerint ez az egyoldalas szöveg Pascal úgynevezett második, vagy valódi megtérésélményét rögzíti. Pascal már jóval ez előtt szoros kapcsolatba került a janzenizmussal, olvasta és jól ismerte a janzenista teológusok műveit, de ez volt az az alkalom, amely valódi fordulatot hozott az életében. A szöveg jelentőségének megértéséhez elengedhetetlen néhány életrajzi elemet tisztázni.⁶

1651-ben, huszonnyolc éves korában Pascal elveszítette apját, s ez az esemény jelentős következményekkel járt rá nézve. Ekkor Párizsban lakott húgával, Jacqueline-nal. Jacqueline már jó ideje elkötelezte magát a janzenisták mellett, és leghőbb vágya volt bevonulni a Port-Royal kolostorába. Kezdetben bátyja is támogatta ezt az elhatározását, de apjuk határozottan megtiltotta neki a zárdába vonulást mindaddig, amíg ő életben van. Apjuk halálával megnyílt hát az út Jacqueline előtt. Ekkor azonban váratlanul Blaise ellenállásába ütközött, aki azt szerette volna, ha húga továbbra is mellette marad. Jacqueline-t azonban már nem állíthatta meg az ellenkezés, és Blaise tiltakozása ellenére felöltötte a Port-Royal habitusát. Pascalt bizonyára megviselte a két, hozzá legközelebb álló személy elvesztése. Ráadásul a testvérek kapcsolatát tovább terhelte az örökség kérdése. Jacqueline azt kérte Blaise-től, hogy a rá eső atyai örökséget adományozza a Port-Royalnak. Ez Pascalnak nem volt ínyére, mivel maga is anyagi gondokkal küszködött, de még ha elfogadta volna is húga kérését, akkor sem tudta volna könnyedén teljesíteni, az örökség nagyobb része ugyanis életjáradékban és hitelekben feküdt, amihez nem volt könnyű hozzáférni. A helyzet komolyabb konfliktushoz vezetett a testvérek között. Pascalnak erre az időszakra esett az úgynevezett világi korszaka: tudományos kísérleteket folytatott, tárlalmányokon törte a fejét, szalonokba járt, és népszerűsége a párizsi körökben egyre növekedett. Lassan úrrá lett pénzügyi nehézségein, és az örökség kérdését is sikerült megnyugtatóan tisztáznia Jacqueline-nal és a Port-Royallal. 1654-ben Pascal fokozatosan kiábrándult addigi életviteléből, és egyre szorosabbra fűzte kapcsolatát Jacqueline-nal. Az ősz folyamán többször felkereste húgát a kolostorban, és hosszú lelki beszélgetéseket folytatott vele. Ezekről pontos beszámoló maradt fenn Jacqueline nővérüknek írt leveleiben. Jacqueline szerint bátyja nem lelt már örömet a társasági életben, de arra sem tudta rászánni magát, hogy a janzenistákhoz csatlakozzon. Ez a helyzet jelentős feszültséget okozott az egyébként is gyenge egészségű Pascalban. Ez a szellemi-lelki út vezetett 1654 novemberében a *Mémorial* éjszakájához.

A *Mémorial* több mondata arra utal, hogy az éjszaka során átéltek hatására Pascalban megszűnt a dilemma és feloldódott az ellenállás („Feledni a világot és mindent Istenen kívül.”, „Teljes és szelíd lemondás.”, „Feltétlen engedelmesség Jézus Krisztusnak és lelki vezetőmnek”). Radikálisan szakított a társasági élettel, és csatlakozott a Port-

Royal mozgalmához. Az egyoldalas szöveg stílusa szaggatott és töredékes, bibliai idézetekből és erős érzelmekről tanúskodó mondatokból áll. A szöveg központi szava a „tűz”. Ezt követi a hitelesnek tekintett istennevek felsorolása („Ábrahám Istene, Izsák Istene, Jákob Istene (...) Jézus Krisztus Istene”), valamint elválasztásuk más istennevektől („nem a filozófusoké és tudósoké”). A szövegben nyomatékosan, hatszor szerepel a tapasztalatot uraló érzelmet jellemző szó, az „öröm”, és kétszer a „bizonyosság” kifejezés. A bibliai idézetek mellett a *Mémorial* meghatározó elemei a bűnbánatot („Elszakadtam tőle, menekültem előle, megtagadtam, megfeszítettem.”), valamint a jövő iránti aggodalmat kifejező mondatok („Istenem, elhagysz-e?”, „Bár ne szakadnék el tőle soha”). A kérdés tehát az, vajon misztikus tapasztalat lenyomatát őriz-e a híres emlékirat vagy sem.

Szemlélődés és lelkesültség

⁷Henri Gouhier: *Mémorial*.
In: uő: *Blaise Pascal*.
Commentaires. Vrin,
Paris, 1971, 11–65.

Henri Gouhier, a 20. század második felének egyik legjelentősebb kommentátora, a *Mémorial*nak szentelt hosszú tanulmánya végén⁷ felteszi a kérdést: misztikus szöveg-e a *Mémorial*? Miután szembenéz e kérdés megválaszolásának fogalmi nehézségeivel, megpróbálja rögzíteni a „misztikus” szó jelentését. Azoknál a szerzőknél, akiknek misztikus voltát nem szokás megkérdőjelezni, a misztikus tapasztalat négy jellemzője különíthető el: (1) egyfajta tudásba avat be, amelyet a misztikus művek fejeznek ki, (2) a lélek teljes passzivitását feltételezi, mivel e tapasztalat nem elérhető akarattal és aktivitással, hanem kegyelmi ajándék, (3) a tiszta szeretet jellemzi, ahol a misztikus számára Isten szeretete előrébb való üdvözülése vágyánál, és végül (4) a lélek bensőségesen egyesül Istennel, ami maga az *unio mystica*. Gouhier a misztikus tapasztalatot Keresztes Szent János alapján a „beléöntött szemlélődés”-sel (*contemplatio infusa*) azonosítja, ahol a szemlélődés tudást eredményez, a beléöntöttség pedig az isteni forrásra utal. A misztika e meghatározási kísérlete alapján Gouhier úgy alakítja át a kérdést, vajon a beléöntött szemlélődés állapotában volt-e Pascal a *Mémorial* éjszakáján. Az így feltett kérdésre szerinte nemleges a válasz. A legfőbb érve az, hogy a szöveg tanúsága szerint Pascal nem a beléöntött, passzív kontempláció, hanem egy beléöntött erő, egy *virtus* kegyelmi ajándékában részesült, amely cselekvővé tette. Ez az erő emelte át az egzisztenciális válságon, és váltotta ki belőle az elhatározást az életmódváltásra. A *Mémorial* továbbá nem fogalmaz meg a misztikusokra jellemző tudást sem, valamint Pascal nem a tiszta szeretet állapotát élhette meg, hiszen a szövegben egyértelműen tetten érhetőek a jövő és az üdvözülés iránti aggodalom jelei. Végül a szöveg azért sem a szemlélődés állapotáról tanúskodik, mivel a bibliai idézetek és metaforikus képek az emlékezet és a képzelet működésére utalnak, valamint láthatóan erős érzelmek törnek a felszínre. Gouhier szerint Pascal nem részesedés szerint egyesült az élményben Krisztussal, miként a misztikusok, hanem utánzás szerint. Ha tehát a misztikus élményt a beléöntött szemlélődéssel azonosítjuk, akkor a *Mémorial* szövege nem tekinthető misztikusnak.

⁸Jean Mesnard:
Introduction au Mémorial.
In: Pascal: *Œuvres*
complètes, II (1654–
1657). Desclée Brouwer,
Paris, 1991, 19–49.

Egy másik megkerülhetetlen Pascal-értelmező, Jean Mesnard nem ért egyet Gouhier konklúziójával.⁸ Ő nem beléöntött szemlélődés-ként, hanem lelkesültségként (*enthusiasme*) határozza meg a misz-

tikus élményt, és e kifejezés etimológiáját követve (az ἔνθεος jelentése: istentől ihletett) a megérintettségre és az ihletettségre helyezi a hangsúlyt. Mesnard számára elegendő, ha elfogadjuk: Isten kinyilatkoztatta magát Pascalnak a tűz élményében, hiszen a tűz metaforája egyértelműen az égő csipkebokorban megjelenő epifániára utal. A tűz nem érzékileg látható, hanem egy olyan tapasztalat, ahol az értelem és a szív egyesülnek a lelkesültség állapotában. E lelkesültség egy misztikus élmény: ennek eredményeként válik Isten, aki a válságban megvonta magát tőle, Pascal Istenévé (*Deum meum et Deum vestrum*). Az érzelmi elemek a szövegben e lelkesültség kifejeződései, és nem mondanak ellent a misztikus élménynek. Mesnard értelmezésének egyik erénye, hogy rámutat a szív jelentőségére az élményben, noha a *Mémorial*ban nem szerepel ez a szó. Az érzelmek a szív érintettségét teszik nyilvánvalóvá, legalábbis abban az értelemben, ahogy később Pascal a szív jelentését meghatározza a *Gondolatokban*.

Köpenybe rejtve

E két megközelítés jól példázza, hogy annak eldöntése, misztikus élményt élt-e át Pascal 1654. november 23-a éjszakáján, attól függ, mit értünk misztikán. Egy dolgot azonban érdemes hangsúlyozni. Ha misztikus tapasztalaton e kifejezés jelentésével összhangban egy olyan mély spirituális élményt értünk, amely természeténél fogva rejtett és titokban marad, akkor Pascal élménye misztikus tapasztalat, a *Mémorial* pedig misztikus szöveg. Az ugyanis, hogy ez a szöveg fennmaradt, és hogy a benne rögzített élményre fény derült, nem Pascal szándéka, hanem csupán a véletlen műve. A Port-Royalban nyilvánvalóan érzékelték, hogy Pascalban lezajlott egy mindenre kiterjedő lelki változás, ám hogy ez a novemberi éjszakán átélt élménynek az eredménye, azt senki nem tudta. A *Mémorial*ról Pascal életében senki nem tudott, csak a halála után a köpenyébe varrva találták meg. Még legbensőbb bizalmasának, húgának sem számolt be róla, ami elgondolkodtató. Pascal az átélt tapasztalatot mélyen titokban tartotta, a szöveget pedig nyilvánvalóan nem közlésre szánta. A *Mémorial* címet is az utókor adta neki, azt feltételezve, hogy Pascal saját magát akarta emlékeztetni általa az ős-tapasztalatra, amelynek a szöveg a lenyomatát őrzi. Az élményt és a szöveget övező mély hallgatás talán éppen annak belátásából fakadt, hogy ami történt, felfoghatatlan és közölhetetlen. Az elhallgatás gesztusa azt fejezheti ki, hogy az átéltek szavakkal nem átadhatók, erre sem a leírt szöveg, sem bármilyen utólagos elbeszélés nem képes. Következésképpen egyáltalán nem biztos, hogy a szövegből következtetni tudunk az átélt tapasztalatra, főként, ha Pascal maga sem volt tisztában annak tartalmával. A tűz formájában érkező kinyilatkoztatásban Isten Pascal Istenévé válik. Isten jelenléte betölti az éjszakát, de semmi nem utal arra, hogy ne maradna továbbra is rejtőzködő. A szöveg nem cáfolja Keresztes Szent János megállapítását, mely szerint, noha Isten világossága bevilágítja a lelket, „az isteni Bölcsesség magas és beláthatatlan [marad] a lélek számára”. Sőt az élmény által felkavart érzelmeket értelmezhetjük úgy, mint a lélek tisztatlansága miatt e tapasztalattal együtt járó

kínt és szomorúságot. Ez okozhatja akár a bűnbánat és az üdvözülés fölött érzett aggodalom érzéseit is („Véghetetlen öröm egyetlen kínnal telt napért e földön”). Pascal tehát a szó jánosi értelmében a lélek sötét éjszakáját élhette át 1654. november 23-án.

De nézzünk egy másik szöveg mélyére, amely nagy valószínűséggel a *Mémorial* élményét rekonstruálja jó pár évvel később, és amelynek Pascal *A bűnös megtéréséről* címet adta.⁹ E rövid szöveg egy elmélkedés, amely kifinomult stílusban, tiszta fogalmi rendszerrel elemzi azokat a lelki folyamatokat és azt a tapasztalatot, amely egy bűnös megtérését kiváltja. Pascal itt egyrészt leírja annak a válságnak a folyamatát, amelybe 1654-ben került, másrészt megpróbálja megfogalmazni az évekkel azelőtt átélt élmény lényegét. A szöveg így kezdődik: „Az első, amit Isten sugall annak a léleknek, melyet valóságos érintésre méltat, egy különleges ismeret és látás, mely által a lélek a dolgokat és önmagát egészen új módon szemléli” (189). Itt egy különös látásról van szó, hiszen elsajátításával nem a dolgok lényege, hanem éppen lényegtelensége tárul fel, s ezért félelemhez, zavarodottsághoz és nyugtalansághoz vezet. Itt kezdődik az éjszaka.

⁹Blaise Pascal:
*Írások a szerelem
szenvedélyéről, a geo-
metriai gondolkodásról
és a kegyelemről,*
i. m. 187–192.

A lélek éjszakája

Keresztes Szent János sorra veszi azokat a jeleket, amelyek megmutatják, hogy a lélek „az éjszakának, azaz az érzéki tisztulásnak útján jár-e már”. Az első jel szerinte az, „amikor Isten dolgaiban és a teremtett világban többé nem találunk tetszést és vigaszt. A lelket Isten azért helyezi e sötét éjszakába, hogy az érzéki örömeiktől kiszáritsa, és ne hagyja, hogy lelkünk bármiben ízt vagy kedvet találjon” (126). Az újfajta látás, amely Pascal szerint megindítja a bűnös megtérésének folyamatát, az értékekre irányul. Megnyílásával megsemmisül minden eddigi érték látszata: „[a bűnös] semminek tekinti mindazt, minek vissza kell térnie a semmibe: az eget, a földet, elméjét, testét, szüleit, barátait, ellenségeit, a javakat, a szegénységet, a bal- és a jó-sorsot, a tisztetletet, a gyalázatot, a megbecsülést, a megvetést, a hatalmat (...)” (190). A látás tehát értékek észlelése. Különös, hogy az a látás, amely immár nem lát értéket a véges, anyagi dolgokban, a korábbi vakság ellentéte lesz: „csodálkozva veszi észre, milyen vakságban élt eddig” (190). E vakságnak köszönhetően a lélek mindeddig a világ dolgait tekintette értékesnek és anyagi értékekhez kötődött. Az éjszaka kiüresíti és eltünteti az értékeket, amelyek a napvilágnál megtevesztően vonzóknak bizonyultak, és noha megakadályozza a látást, ez mégis egy újfajta látás megszületésének tekinthető. A világ kiüresedik, a lélek semmiben nem talál örömet.

János szerint az éjszaka második jele az, „hogy aggódva és fájdalommal gondolunk Istenre, mert úgy érezzük, hogy nem szolgáljuk Őt, hátrafelé haladunk, hiszen nem találunk kedvet többé dolgaiban” (126). A lélek szárazsága ez, ahol az általános értékvesztés következtében az élet elveszíti alapvető orientációit. A bűnös lélek Pascalnál nem talál örömet az érzéki dolgokban, miközben „a jámborság gyakorlásában még több keserűséget talál, mint a világi hívságokban” (189). Így lesz teljessé az éjszaka, a totális elhagyatottság és reménytelenség érzése. Mély egzisztenciális válság ez, amelyben a lelket, Pascal szavaival, „szent

zavarodottság és egyfajta üdvözítő nyugtalanság keríti hatalmába” (190). És itt kezdődik az éjszaka második szakasza.

Az éjszaka második szakasza a felemelkedése. A lélek az elveszített értékek helyett valami szilárdra vágyik, keresi a jót, de nem tudja, hol találja. Mivel sem a világban, sem önmagában nem leli, önmaga fölött kezdi keresni. Pascal itt egy extatikus folyamatot ír le, melynek során a lélek kilép a világból. „Szíve fékezhetetlenül repíti túl a teremtményeken, hogy végül Isten trónjánál pihenjen meg, ahol végre rátalál magára a jóra, melynél nincsen semmi szeretetre méltóbb” (191). Itt jelenik meg a szív, mint az istenkeresés hajtóereje. Ez azonban nem az egyesülés leírása. Pascal tovább folytatja az élmény kibontását, és minél mélyebbre ás, annál nagyobb távlatok nyílnak, amelyek egészen a végtelenbe tágulnak: a lélek „[Isten] jelenlétében megsemmisül, és mivel nem képes sem önmagáról elég alantas, sem e legfőbb jóról elég magasztos ideát formálnia, új erőfeszítéseket tesz, hogy a semmi legvégéig örvényéig alacsonyítsa magát, s határtalanul sokszorozódó mérhetetlenségben fogja fel Istent” (192). Az arányok itt végérvényesen szétfeszülnek. A tapasztalat alanya semmivé alacsonyodik egy felfoghatatlan nagysághoz és fenséges hatalmassághoz mérve magát: a rendkívüli alantasság és értéktelenség áll szemben a végtelen jóval és értékkel. E sorok a reprezentáció lehetetlenségéről szólnak a Pascaltól jól ismert matematikai „összemérhetetlenség” (*disproportion*) eszköztárával. A véges és a végtelen között nincsen közös mérték, a véges a végtelenhez viszonyítva a semmire redukálódik. Az átélt tapasztalat kifejezésére irányuló kísérlet kudarcának vagyunk itt tanúi: a tudatban átéltek meghaladnak minden megértést, a nyelvben pedig túlfeszítenek minden jelentést. A szöveg arról tanúskodik tehát, hogy a tapasztalat felfoghatatlan és kifejezhetetlen. Az élményt a sötét éjszaka vonja uralma alá. A tűz tapasztalata ez évekkel később elbeszélve, amikor már világossá vált felfoghatatlansága.

A szöveg ezek után tovább követi a *Mémorial* eseményrendjét, és azokról az érzésekről is beszámol, amelyeket az élmény magával von, a bűnbánatról és az üdvözülés iránti aggodalomról: „miután azonban eltökélte, hogy örökké hálás lesz, összeroskad, amiért a földi hívságokat ez ideig többre tartotta ez isteni mesternél, és lelkiismeret-furdalással és bűnbánattal telve áhítatba kezd” (192). Ugyanazt a dramaturgiát látjuk itt megvalósulni, mint a *Mémorialban*: a válságot, a tűz élményét és az azt követő érzelmi felbolydulást. Ha Keresztes Szent Jánosból olvassuk Pascalt, akkor nem fér hozzá kétség, hogy Pascal a lélek sötét éjszakáját élte át.

A szív rendje

A bűnös megtéréséről című elmélkedés az eredendő éjszaka-élmény értelmezése. A *Mémorialban* nem szerepelt a szív fogalma, itt azonban már fontossá válik, hiszen az éjszaka tapasztalata több szálon is a szívhez kötődik. Pascal szerint az érzelmek a szívvel függenek össze: az emberi érzések a szív érzései. Az érzések szorosan kapcsolódnak az értékekhez. Amit kellemesnek, vonzónak érzünk, azt szeretjük és arra vágyunk. A szeretet céljait a szív határozza meg. Az újfajta látás, amellyel Isten elsőként megérinti a lelket, a szív látása, nem a sze-

mé. Az értékeket a világban a szív látja. E látás nyomán eltűnnek a megszokott értékek, de nem lépnek újak a helyükbe. A válság a szív zavarodottságát jelzi, az éjszaka a szívet fosztja meg természetes vonzalmaitól. Az értékek és a jó keresése is a szívvel történik. A legfőbb jó felé tartó felemelkedés során a szív egy új értékre lel, amely az értékek egész hierarchiáját újra rendezi. Ezt nevezi Pascal a *Gondolatokban* a szív vagy a szeretet rendjének. A szív rendjét az éjszaka tapasztalata nyitja meg. Keresztes Szent János szerint „Isten titokzatos módon tanítja és oktatja a lelket a tökéletes szeretetre”. Ha e szeretetnek utánajárunk, akkor megeljük azt a tudást is, amelyet Gouhier hiányol a *Mémorialból*. A szív nemcsak egyfajta látás forrása, de egyfajta ismeret is. „Az igazságot nemcsak az ésszel ismerjük meg, hanem a szívvel is” (Laf.110, Br.282). Az ész következtetéseken, a szív érzéseken keresztül ismer meg. A szív ismeretei közvetlenek, és zárva vannak az ész számára. Talán nem meglepő, hogy Pascal szerint Isten megismerése csak a szív számára lehetséges. A hit Pascal értelmezésében nem más, mint Isten közvetlen jelenléte a szív számára: „A szív érzi Istent és nem az ész. Íme ez a hit. A szív, nem pedig az ész számára érezhető Isten” (Laf.278, Br.242). Isten közvetlen érzése maga a szeretet. Így jutunk a szeretet által megismeréshez.

Szeretet és rejtőzködés

Pascal többször hangsúlyozza, hogy a természetes megismerés lehatárolt, alapvető megérzéseinkre és az azokból ésszel levelezett következtetésre korlátozódik. A korlát áttöréséhez természetfeletti beavatkozás szükséges: Isten felismeréséhez ésszel nem, csak a szív érzésével juthatunk el, ám a szív érzéseire nem tudunk hatást gyakorolni. Itt megfordul a természetes rend: Isten csak a szeretet által megismerhető, azaz előbb kell őt szeretni, mintsem hogy ismernék. Pascal Szent Ágoston nyomán a megismerés-szeretet viszony megfordításának szükségességét hangsúlyozza: „jóllehet az emberi dolgokról szólván azt szokás mondani, szeretetüket meg kell előznie megismerésük, a szentek az isteni dolgok vonatkozásában azt állítják, hogy szeretnünk kell őket ahhoz, hogy eljuthassunk megismerésükhöz, és csakis a szeretet által léphetünk be az igazságba”.¹⁰ A természetes megismerés nem vezet el Isten szeretetéhez. Isten csak a szeretetben ismerhető meg. Ilyen ugyanis az emberi állapot: „Az igazság ezekben az időkben olyannyira elhomályosult és a hazugság annyira megerősödött, hogy hacsak nem szeretjük, soha nem ismerhetjük meg az igazságot” (Laf.739, Br.864). János szerint Isten titokzatos módon tanítja a lelket a szeretetre. A tűz éjszakáján Pascal a szeretetet tanulta. A szív rendje a szeretet rendje, amely Istenre, mint a legfőbb értékre vonatkozik. Az értékek itt teljesen újrendeződnek. A szeretet jelenvalóvá teszi a rejtőzködőt anélkül, hogy rejtőzködését leleplezné. Az isteni világosság, amely a szeretet érzésében jelenvalóként adja magát a szív számára, bevilágítja és tudatlanságától megtisztítja a lelket, miközben vaksötét éjszakát bocsájt rá.

¹⁰Blaise Pascal:
*Írások a szerelem
szenvedélyéről, a geometriai
gondolkodásról és a kegyelemről,*
i. m. 60–61.